

Költészet és robot

Robot és könyvelés, költészet és kaland a tudomány. Könyörtelen robot, melybe önmagát hajtja a testről megféleldező gondolat, Lelketlen könyvelés... kudarcral büntet minden gondatlan leltári hibát. De a tudomány a legemberibb érzések nagy közös bokrából sarjadt, testvére a költészetben kifeszítő megsejtésnek, rajongásnak és ámulatnak. És kaland is az ismeretlen minden izgató varázsával.

Újra és ismét ezek jutnak eszembe, miközben Szent-Györgyi Albert Bioenergetika című művét lapozom. New York, Moszkva, Bukarest... az első lapok apróbetűs tájékoztatásai, amerikai, szovjet és román kiadások, itt Kolozsváron csupán véletlenül elem kerülő kavicsai a világsiker nagy piramisának. A fejezetek minden sora harc az ismeretlen ellen. Megfeszített munka, sikerek és kudarcok kristálytisztá szintézise. A molekulákon túltekintő gondolat, az atomok és az elektronfelhők idézett világa, energianívók és kvantummechanika csupán ürügynek, alkalomnak tetszik a kutatás ismeretlen lehetőségeinek felvillantásában. Egy emberi élet faggatja az örök életet. Világosan feltett kérdésekre vár egyenes válaszokat a természetfől. A legmélyebb régiókba nyomul az élet után, oda, ahol a részek törvényei már alig idézik az élő egészet, sőt az élő egész holt részeit sem. De mégis, ezek a törvények hordozzák vállukon az életet. Amint haladok a könyvben, itt érthetőbb, ott érthetlenebb, tőlem már mesterségemben is távolkerült dolgokra bukkanva, a munkánk alapjául szolgáló izomműködés, lélegzetünk értelmét adó oxidatív foszforilálás, a gondolatainkat molekulákon átrepítő membránjelenségek, polarizációs és depolarizációs folyamatok részletei között, Szent-Györgyi személyes sikerei, a tudomány egy-egy mérföldköve mellett a néma beszélgetés másik nagy vendégének, Selye Jánosnak a figyelmeztetése kísér. Figyelmeztetés az elhatalmasodó részletekbe való belefeledkezés veszélyére. Kísér az elgondolás, mellyel a sok kortárs gondolkodásának irányt szabó Selye az utánpótlásra, a jövőbe tekint. Ahogy a tudomány jövőjéért aggódva emberközösségünk jövőjét félti.

A két ellenpontról, a molekuláris és szupramolekuláris szemlélet és módszerek felől felröppenő gondolatok összefonódnak. Nem csupán véletlen-adta helyzetekben, nemcsak közös közép-európai gyökereikben, az idős kor még egyszer felizzó anyanyelvi emlékeiben. Találkoznak legemberibb magatartás, a felelős tudományos gondolkodás törvényei szerint egymással, miként a kor minden nagynevű társ-aggódójával is. Az akadémikus sikerek legmagasabb emeleteinek, a Nobel-díjnak,

a világhírnek, a milliók útját meghatározó felfedezéseknek és gondolatoknak a birtokában néznek túl az ultramodern laboratóriumokon és óvják a kortárs indulókat. Egymással szembenálló módszerek felől, évek és mérföldek távolából cseng össze a figyelmeztetés. Először talán Szent-Györgyi szőlő tudományos hősköltevénye, a Bioenergetika fogalmazása közben: „Elődeink... akiknek csak néhány műszer állott rendelkezésére, és azok is durvák, primitívek voltak, arra kényszerültek, hogy két olyan természetalkotta műszert használjanak, melyek ma már nem divatosak: a szemüket és az agyukat.“ Egy évtized múltán Selye János *In vivo* címen megjelent kötetlen előadásai bontják tovább a gondolatot: „Szeretném bizonyítani önöknek, hogy a biológus, természettudós vagy az orvos egyszerű módszerei még nem avultak el... és nem is fognak elavulni. Éles megfigyelőképessége, ösztönös megérzése sokkal jobban segítik a természet felderítésében, mint bonyolult műszerei és körülményes elgondolásai — erről erősen meggyőződött a kutatás lélektanának kritikus elemzése s az a negyven év, melyet laboratóriumban töltöttem.“

Elnézek az írógépbe fűzött lap felett, és az idézett mondatok súlyát mérlegelem. Azok gondolták végig, azok írták le, akik előtt nyitva állott az út a bonyolultabbnál bonyolultabb felszerelések, minden kor legjobb műszerei felé, de nagy eredményeiket, a természet engedelmes feltárulkozását nem ezeknek a műszercsodáknak, hanem makacs akaratuknak, testtagadó munkájuknak, eredeti gondolataiknak köszönheték. Meglátták azt, amit mindenki láthat, és gondolkodtak úgy, ahogy nem látott és gondolkodott előttiünk még senki. Nem ijedtek meg az újat környező értetlenségtől, határozott céllal szálltak szembe a kishitű gáncoskodással, kitértek a felesleges harcok, civódások elől. A percek vásárvilágán túltekintve határozottan törtek előre életük célja: az élet célja felé. Bacontól Darwinon át Einstein szelleméig s tovább ívelő vonal. Más-más értékeket, de egyenlő szándékokat köt össze; az emberi gondolkodás tiszta értékeit és nemes szándékait.

Erő és hatalom, fény és árnyék a tudomány. Magasba repítő erő és sötét mélységekkel fenyegető veszedelem. Nem akar elülni a vélt dicsőségek ígérete, bár a tompa kézfegyverek helyett úrbeszökkenő parabolák halálfejes számításai fenyegetnek. Fenyegetnek minden kapcsolatot a múlt és jövő között. Fenyegetik az elemi emberi hivatást, a felelősséget, mellyel tovább kell adnunk az életet, az örökölt és teremtett tudást, erkölcsöt. Fenyegetik a tiszta emberi képleteket, a szerelmet, a tanulást és a tanítást.

Mindenki vétkes, aki figyelmeztető szavak nélkül vezet a szakadékok között. És ezt azok látják legtisztábban, akik maguk is — szándékaik ellenére — teremtették a veszélyt. Akiknek a felfedezéseiből egy örült felelőtlenség a rombolás eszközeit kovácsolja.

A tudás szellemére figyelő Szent-Györgyi aggódó tekintete — ha csak néhány pillanatra is — elfordul a kémcsövek, vegyületek világától. Emberi felelőssége kényszeríti politikai állásfoglalásra. És amikor az erőszak, zsarnokság és becsvágy ösztönvilága felé tekint egy kötetnyi tudományos-politikai írásával — az Örült majom című munkával —, az aggódó hangokra újabb világsiker visszhangja felel. Ugyanez a fele-

lösség adja kezébe a tollat, amikor utat próbál mutatni, megírva Fenséges ember című újabb kötetében az „őrült majom“ ellenképét.

A tudomány robotján és fegyelmező képletein túltekintve a kor kalandjára költő figyel — a kísérletező kérlelhetetlenségével, valóság-faggató, önsanyargató gyötrődéssel. Amíg azonban a laboratóriumok zárt világában képletek és adatok koordinátái között vezetett az út a nagy gondolatokig, emberi értékeket, életeket mentő vegyületek szintéziséig, az esztelenség ellen vívott harcban nehezebben, szinte reménytelenül nehezen válik teremtő erővé a világmegváltó gondolat.

ifj. Szabó T. Attila.

*Kovács J. Attila
fotója*

Talán sohasem volt annyira időszerű a marxista emberkoncepció előtérbe állítása, mindenoldalú, átfogó kimunkálása, mint éppen napjainkban. Nem csupán azért, mert a filozófiai strukturalizmus kiállította már a halotti bizonyítványt az Emberről, és minden olyan kifejezést, amelyben az „emberi” jelző előfordul — „emberi történelem”, „emberi cselekvés”, „emberi haladás”, „emberi cél, értelem” — kuzuzslásnak kiáltott ki, vajákos asszonyok badar blablájának, amely csupán arra jó, hogy megvetést és gúnyos kacajt váltson ki. Nem csupán ezért... Hanem elsősorban azért, mert korunk valóban száz- és százféle alakban és összefüggésben veti fel az „embernek lenni vagy nem lenni?” kérdését, és szólít föl egyszersmind történelmi méretű kiállásra az igazi emberi értékek mellett.

Ez a parancs, bármennyire irodalmiasan hangzik is, egy egész tudomány sajátos problematikájára utal: mi a sajátosan emberi, és van-e adekvát méréceje? Miként teremthet az emberi cselekvés maga magának belső eszmei mértéket, és hogyan érvényesítheti azt? Mi teszi értelmessé, értékessé, egyszerűval emberivé létünket? Mi az érték; van-e és miben áll valóságos léte? Mi az autentikus érték, és mi különbözteti meg a nem-értéktől, illetve az anti-értéktől? Ez a felsorolás távolról sem merítette ki azoknak a kérdéseknek a körét, amelyek az axiológiát mint viszonylag önálló, sajátos filozófiai diszciplínát hozzávetőleg egy évszázaddal ezelőtt életre hívták, de talán ennyi is bőven elegendő ahhoz, hogy az axiológia marxista alapokon történő művelésének jogosultságát bizonyítsák.

Marxista filozófusok széles köreiből még mindig vitatott kérdés, hogy indokolt-e a marxizmuson belül önálló tudományos státust biztosítani egy általános értékelmélet számára. A vitának ez a szakasza nálunk már rég túlhaladott, és erre legjobb bizonyosság Kallós Miklós és Roth Endre *Axiológia és etika* című könyve*, amelynek első, román nyelvű kiadása, ugyancsak a Tudományos Könyvkiadó gondozásában, már két évvel ezelőtt napvilágot látott. Úgy érzem, méltánytalanság lenne úgy mutatni be ezt a munkát, hogy előzőleg ne emlíkeztessünk a szerzőknek a marxista axiológia kimunkálásában vállalt valóságos úttörő szerepére, arra, hogy évekkal ezelőtt tanulóiraikkal és cikkeikkel az elsők között szálltak síkra a marxista értékelmélet tudományos létjogosultságának elismertetéséért, és ugyancsak elsőként vállaltak tevékeny részt a továbbiak során e tudomány egyes kategóriáinak kidolgozásában. A jelen munka ennek az etika és szociológia határán elhelyezkedő, az ismeretelmélettel, a társadalomlélektan-
nal, különösen pedig a filozófiai antropológiával és kultúrfilozófiával rokonságban álló diszciplínának

* Kallós Miklós — Roth Endre: *Axiológia és etika. Tudományos Könyvkiadó. Bukarest, 1970.*

◆ Nagyenyeden jártunk, a Korunk előadóját a közel 350 éves Bethlen Gábor Középiscola látta vendégül. Valódi „campus”: 1100 diák és 60 főnyi tanszemélyzet él itt együtt, óvoda és óvónőképző, általános iskola és liceum, könyvtár és internátus egységében.

A díszteremben Izmael László igazgató megnyitója után Fodor Sándor *Monológ gyermekhangra című művészi írását olvasta fel, Mikó Imre a polihisztor Brassai Sámuel nagyenyedi éveiről és életpályájáról tartott előadást, Balogh Edgár pedig a hagyományok kritikai felhasználásának és a jövő szemléletébe való beépítésének irodalomszociológiai kérdését elemezte. Kiss Levente XI. és Szakács Annamária XII. osztályos növendék felszólalásában köszönetet mondott a Korunk nyelvtudományi számáért, felvilágosítást kérve a nyelv-művelő mozgalom céljairól és az irodalom-szervezés soros kérdéseiről. A találkozót az óvónőképzősök új Kodály-kórusa énekszámmal zárta.*

Külön értekezleten beszélt meg a nagyenyedi tanári kar a Korunk szerkesztőivel és munkatársaival a bukaresti Filológiai Társaság 1971-es programjában szereplő nyelv-művelő és irodalom-pártoló szimpozionok tervét, melynek megvalósításába a nagyenyedi iskolakomplexum is bekapcsolódik mind a magyar irodalomoktatásnak, mind a román nyelv magyar iskolákban való előadási módszerének megvitatásával, kijelölve mindezekre a maga szakembereit. Ugyancsak örömmel fogadták az Allami Művelődés- és Művészetügyi Bizottság segítségével kiírt irodalmi pályázatot, melyen a magyar középiskolák diákja érdeklődéssel vesz részt a következő esztendőben.

A. A. Gerskovics

Poetyicseskij tyeatr Petőfi

Petőfi legfontosabb drámája, a Tigris és hiéna A. A. Gerskovics átköltésében és előszavával már 1957-ben megjelent oroszul Moszkvában. A szerző azóta is lelkes Petőfi-kutató maradt, és most Petőfi költői színháza című kötetével számottevő tudományos apparátusra támaszkodva, s az eddig ismert értékeléseket egyéni meglátásokkal tovább gazdagítva — nemegyszer vitatva is — vizsgálja Petőfi részvételét a magyar romantika egyik fontos területénél, a nemzeti drámának a megteremtésében. Bemutatja Petőfi ifjúkori színészi működését, ismereti dramaturgiai nézeteinek alakulását, s elemzi viszonyulását az európai történeti drámához, főleg Shakespearé, Schiller, Puskin alkotásához. A Tigris és hiéna hányatott színpadi sorsával kapcsolatban kitér mind az 1883-as kolozsvári bemutatóra, mind pedig az 1967-es budapesti, Thália színházbeli felújításra.

Külön említést érdemel a Mellékletekben közölt anyag annak a legendának a nyomon követéséről, amely szerint Petőfi a segesvári csata után Szibériába került volna hadifogságba. Eddig ismeretlen levéltári anyagok felkutatása és szibériai szakemberekkel folytatott tanácskozások alapján a szovjet kutató azt bizonyítja, hogy Petőfi állítólagos életben maradása legendájának nincs reális alapja, de érdekes a „szibériai változat” keletkezése és elterjedése, amelyről új adatokkal gazdagított ismertetést kapunk. (Izdatyelsztvo „Nauka”. Moszkva, 1970.)

viszonylag önálló problematikáját térképezi fel és rajzolja körül finoman, főleg az erkölcsstan tárgyával és látómezejével összefüggésben.

A szabad, tudatos cselekvés nembeli lényegünk megkülönböztető jegye, ami egyszersmind azt jelenti, hogy az értékteremtés és értékelsajátítás létezésünk törvényszerű módja. Joggal helyezik ezért a szerzők a marxista axiológiai vizsgálódás tengelyébe a tudományos materialista értelemben felfogott, társadalmilag és történelmileg konkrét embert. „A marxista axiológiai felfogásban — fogalmazzák meg véleményüket a szerzők *Az élet értelme és az értékek* című második fejezetben — ... általános filozófiai felfogásunk materialista jellege mellett maximális erővel kell megnyilatkoznia és érvényesülnie társadalom-, élet- és emberfelfogásunk belső lényegi humanizmusának...” Ha maga a megfogalmazás bizonyos szempontból nem a legszerencsésebb is, félreérthetetlenül kimondja azt a már nagyon időszerű és a marxista felfogás egészére jelentősen kiható gondolatot, hogy filozófiánk végső soron a tudomány rangjára emelt következetes humanizmus (tudomány, nem valamiféle akadémiai doktrína vagy katedra-diszciplína, hanem az élő, a szubjektum és objektum teljes egybeesését megvalósító forradalmi gyakorlat értelmében). A megszővegezés formájára vonatkozó észrevételemet éppen azért kívánom szövé tenni, mert a mondatban szereplő *mellett* névutó azt az értelmet látszik kölcsönözni a mondanivalónak, mintha a marxista axiológiában a materialista jelleg és a humanista lényeg külön-külön érvényesülhetne. Valójában viszonyuk korántsem korlátozódik a pusztá összeférhetőségre, hanem ellenkezőleg, a kölcsönös belső feltételezettség jellemzi, amint azt a könyv egész gondolatmenete tanúsítja.

Az összeférhetőség vagy összeegyeztethetőség álláspontja mögött — megítélésem szerint — legtöbbször valamiféle Prokruzstész-ágy szemlélet rejtőzködik, hiszen egyoldalúan és kizárólag az érdeklí, miképpen illeszthető bele valamely új fogalom, elmélet vagy éppen diszciplína társadalomfelfogásunk materializmusába. Pedig hát materializmusunk nem hátsorompó a tudományos megismerés útjában, hanem éppen ellenkezőleg, távlatokat nyitó, tudományosan elvszerű álláspont. Ezeket a távlatokat puhatolják, fűrkészik és villantják fel a könyvnek azok a részei, amelyek az érték tudományos materialista értelmezését fejtegetik. Gondolatbresztő filozófiai elmélkedésük egyik leglényegesebb eredménye az a konklúzió, hogy meg kell különböztetni egyfajta sajátágosan értékelméleti objektivitást, amelyet a szerzők az ismeretelméleti objektivitással való analógia segítségével próbálnak megragadni, közelebből körülhatárolni. „Van egy sajátosan axiológiai objektivitás — írják —, amelyet két alapvonás jellemez: a) az érték — legalábbis a társadalom bizonyos része számára — mint ilyen, mint érték létezik, b) az értékek által kielégített szükségletek és maguk az értékek is történelmileg meghatározottak.” Bár a könyv nem mondja ki sehoh, egész gondolatmenete félreérthetetlenül sugalmazza azt a kézenfekvő következtetést, hogy társadalomszemléletünk egyszerűen nem nélkülözheti az axiológiai nézőpontot, már

csak azért sem, mivel az, amit a szerzők axiológiai objektivitásnak neveznek, meghatározó alapmozzanatot a társadalmi lét materialista értelmezésében.

Míg a metafizikus materializmus az érték objektív valóságát valami természeti adottságként, a szubjektumtól független létként, a fizikaival azonosított anyagi szubsztancia tulajdonságaként fogta fel, addig a marxi materializmus többek között éppen abban haladja meg e sajátosan „természeti“ materializmus korlátait, hogy felfedezi az ember gyakorlati tevékenységében az objektív, tárgyi mozzanatot. Ezért érdemes elgondolkozni azon, vajon a társadalmi lét összefüggésében az ontikus és axiológikus objektívítás éles elhatárolása nem rejti-e magában a már meghaladott „természeti“ materializmus visszautésének veszélyét, többek között éppen azért, hogy ilyen módon az ontikus objektívítás ismét a fizikaival lesz azonos.

A tudományos axiológia azonban nem csupán a társadalmi objektívítás titkaiba enged sajátos betekintést, de olyan fogalmi révén, mint a „tárgyasulás“, „jelentés“, „értelem“, „eszmény“, „érték“, „anti-érték“, „autentikus érték“, igen finom elméleti műszereket kínál a történelmi folyamat belső összetevőinek sokoldalú és árnyalt gondolati elkülönítéséhez, illetve rekonstruálásukhoz, és ezzel a történelmiség lényegének mélyebb megértéséhez. Miután a könyv második és harmadik fejezetében ez az „elméleti boncolás“ szinte mozzanatról mozzanatra követhetően végbement, sor kerülhet a folyamat egészének, most már az összetevők struktúra-mozzanati lényege és sajátossága ismeretében történő gondolati újításteremtésére. És valóban, a könyv utolsó két fejezetében (*Az ember, a társadalom, az érték, Az értékek közötti viszonyok és a preferenciális választás*) az előző vizsgálat során elkülönített, rögzített mozzanatok, illetve jelenségek dinamikus összképpé szerveződnek, és ezzel mintegy megelevenednek, mozgásba jönnek, mégpedig oly módon, hogy nemcsak a történelmi összmozgás keresztmetszetében, hanem az emberi személyiség valóságos tevékenységének szerkezeti vázlatában is világosan kirajzolódik helyük, szerepük.

Az axiológiai relativizmus bizonyos értelemben nem más, mint az értékek történelmiségének, korhoz kötöttségének elméleti görbétükre. Torzításának lényege abból fakad, hogy az emberi tárgyasulások történelmi erózióját pusztán negatív folyamatként fogja fel, és elkendőzi azt aényt, hogy e folyamat az autentikus értékek kristályosodásának, kicsiszolódásának, az emberi személyiség szüntelen tökéletesedésének, gazdagodásának valóságos folyamata is egyszerűsrimind. Kétségtelen, hogy a negáció, az uralkodó értékek tagadásának mozzanata minden korban a nagy történelmi fordulók egyik leglényegesebb jellemzője, s mint ilyen nem csupán szociológiai, de axiológiai szempontból is külön tanulmányozást érdemel. Ebben az összefüggésben roppant izgalmas probléma többek között az, miként megy végbe az értékek és anti-értékek különválása és főleg milyen mértékben. Nyilván a különféle tudománytalan, reakciós, antihumanista nézetek határozott elutasítására irányuló igyekezetük az oka annak, hogy a

téka

Solomon Marcus

Poetica mathematica

E könyv a matematikai poétika, a költészet és a matematika látszólagos és tényleges ellentétét igyekszik feloldani azzal, hogy megpróbálkozik matematikai módszerekkel tanulmányozni a költői nyelvet. Nem is annyira a közismertebb és hagyományosabb mennyiségi, azaz statisztikai vizsgálatokról beszél, mint inkább arról, ami újabb, átfogóbb, és közelebb áll az irodalmi művek lényegi sajátosságaihoz. Ez nem más, mint a struktúra. Marcus a strukturális összefüggéseket formalizálja és logikai modellek alapján, tehát deduktív módon tanulmányozza. A megközelítés módjában lényeges eljárás a költői és a tudományos stílus közötti ellentét kiemelése. A hagyományos költői alakzatokat is mint a tudományos nyelvtől elütő jelenségeket ragadja meg. Könyvének utolsó nagy fejezetében újszerűen és részletesen a színjátás matematikai tanulmányozásáról beszél. (Editura Academiei Republicii Socialiste Románia, 1970.)

Gustáv Husák

Tanúságtétel a Szlovák Nemzeti Felkelésről

A szlovákul már 1964-ben megjelent emlékirat most a szerző „A magyar olvasóhoz“ című ajánlásával kerül elénk. Alapos, meggyőző történelmi dokumentum illetékes kézből: Dr. Gustáv Husák, a CSKP mai főtitkára, cselekvő részt vett az 1944. augusztus 30-ától október 28-ig tartó Szlovák Nemzeti Felkelés előkészítésében és politikai irányításában,

téka

majd Besztercebánya eleste után Moszkvában kapcsolódott be a Csehszlovákia jövőjével kapcsolatos tárgyalásokba, s a felszabadító hadseregekkel tért vissza hazájába. A rövidített magyar kiadás 450 lapja gazdag és izgalmas jelentést ad a Tiso-féle szlovák fasiszta rendszer ellentmondásairól és bomlásáról, a Beneš-féle londoni emigráció polgári manőveréről s a kommunisták illegális harcáról, mely össznépi szabadságharcá szélésegett. „Csak a hiteles történelem nyújthat tanulságot — vallja az emlékiró —, csakis ez lehet népünk büszkeségének és erkölcsi erejének forrása.“ A közölt adatok nemcsak a szlovák nép antifasiszta hőseinek állítanak emléket, hanem a felkelőket támogató más nemzetiségű harcosoknak, így magyar partizánoknak is. A művet Sziklay László fordította magyarra, megszólaltatva Laco Novomeský szlovák költőt is, aki az eredeti kiadás előszavában így vallott népe nevében: „A felkelés a világ tudomásra hozta új történelmünket. Bennünket viszont új történeti öntudatra ébresztett.“ (Kossuth Könyvkiadó, 1970.)

Fodor Sándor

Büdösgödör

A Krónika után ismét érdekes, figyelemre méltó vállalkozásba kezdett Fodor Sándor: új kisregényében sem hűtlen a székelly tájhoz, de ezúttal sem a külsőségek, a csupán pittoreszk elemek érdeklik, hanem az akár anekdotikus mesélés közben feltáruuló emberi sorsok. A „büdösgödör“, a gyógyító mofetta világa, a természeti csodához füződő legenda alkalmas keretnek bizonyul nagyon is legendán túli, illetve legendán inneni, időszerű monda-

szervezők olykor túlságosan leegyszerűsített képet adnak az értékek haladó mozgásáról. „...a Nietzsche-höz hasonló »minden érték átértékelése« törekvések — írják a szerzők — sohasem jellemezték és ma sem jellemzik a haladó erőket, amelyek nem »átértékelik«, hanem elvetik az anti-értékeket, nem »átértékelik«, hanem átveszik, átmentik, megtisztítják a salaktól, és továbbfejlesztik a múlt autentikus értékeit.“ A történelmi előremozgás tagadhatatlanul sokkal bonyolultabb, sokkal összetettebb, sokkal elmentmondásosabb. Persze igazságtalanság lenne azt kívánni a szerzőktől, hogy többre (lényegesen többre) vállalkozzanak, mint amennyit a könyv meglehetősen szűkre szabott keretei megengednek. Sok helyen kénytelenek beérni azzal, hogy felvázolják a marxista megközelítés támpontjait, és körvonalazzák ezen belül a maguk egyéni álláspontját. Mindezt azonban oly módon sikerül megoldaniuk, hogy ugyanakkor önálló gondolkodásra készítik, vitára serkentik az olvasót. Noha a szerzők főleg a marxista axiológia népszerűsítésére törekedtek, a következetesen önálló álláspont, a már kialakult szempontok és vélemények kritikai egybevetése és értékelése könyvüket számottevő hozzájárulással avatja a marxista axiológia tudományos kimunkálásához.

Sztrányczki Gábor

A novellaelemzés kérdései

Talán világviszonylatban is az első novellaelemző szimpozium ült össze 1970 első felében Szegeden (az 1968-as budapesti veselemző ülészek után), az MTA Stilisztikai és Verstani Bizottsága, valamint a József Attila Tudományegyetem Bölcsészkarának közös rendezésében. Az irodalomelemzésnek világszerte egyik legelhanyagoltabb ágát tüzték napirendre. Milyen módszerekkel lehet legjobban megközelíteni, leírni, értékelni a különböző fajta rövid elbeszélések esztétikai lényegét? — ez volt a felvetett kérdés, melyre különböző tudományágak képviselői közösen keresték a választ.

Elsőként bebizonyosodott az, hogy bölcs dolog volt lírával kezdeni az elemző-ülések sorozatát. A veselemzés kutatása leginkább előrehaladott, irodalma viszonylag gazdagabbnak mondható. Magának az ülésnek a megszervezésekor is építeni lehetett a 68-as tapasztalatokra. A rendezőbizottság így egyrészt követelte a bevált gyakorlatot az előkészítés során: széles körű jelentkezési lehetőséget biztosított, előbb a választott módszer megjelölését kérte, majd az előadás vázlatát; a beküldött szövegek sokszorosított példányait az ülés előtt szétküldte a részvételre jelentkezőknek. Másrészt a veselemző szimpozium gyakorlatát tovább javítani, bővíteni igyekezett: kitagult a résztvevők köre, a 68-ban szereplő tudományágak, elemzési módszerek is gazdagodtak. A „kellékek“, szemléltetőeszközök is változtak: statisztikai számítások sokszorosított példányait kaphatták kézhez az ér-

deklódók, táblai rajzokat, előre felnagyított grafikonokat is láthattunk. A program, a felszólalások csoportosítása, az időbeosztás is megváltozott. Akár a témacsoportok felsorolása is tükrözi a kutatók érdeklődésének alakulását. A pszichológia, nyelv, stilsztika oldaláról közelítők mellett „eszmetörténet, irodalomtörténet“, „poétika, kompozíció“ körülírások megjelölésénél találkozhattunk. Azaz nem annyira egyetlen, meghatározott tudományághoz fűződtek az elemzések (többségükben), mint inkább több tudományág határterületein jártak, módszereket, alapfogalmakat kombináltak. Még erősebben tanúskodik erről a „szemiotika, szemantika“, illetve „metafora-, idő- és motívum-struktúra“ névvel feltüntetett két témacsoport. Utóbbi kifejezések azt is elárulják, hogy több, a magyar irodalom vonatkozásában újnak számító, főként szűkebb szakterületen kívül kevésbé ismert módszer mutatkozott be. Ugyanakkor több specializált kutatási irány találkozott egymással. Maguk az alkalmi jellegű gyűjtőfogalmak is kísérleti jelleget tükröznek. Mindehhez még — a versemelő üléstől szintén eltérő — merész célkitűzés is járult: a novellaelemzés alkalmazásának kérdései, a mindennapi, felső- és középfokú oktatás segítése első helyen szerepelt a szimpozion feladatai között.

E komplex követelmények alapján a példa-novellák kiválasztása sem volt könnyű. Milyen korszakból milyen szerzők milyen darabjaira eshet a választás? Milyen novellák konkrét elemzése lehet legalkalmasabb a módszerek sokféleségének szemléltetésére, ugyanakkor a novellaelemzés sajátos problematikájának felvetésére, a lényeges kérdések, a kulcsproblémák kiemelésére? Az alapos (de vitathatóságának is tudatában lévő) megfontolások után a következő négy mű jelentette a megbeszélések alapját: Kosztolányi Dezső: *Caligula*; Krúdy Gyula: *Utolsó szivar az Arabszürkenél*; Móricz Zsigmond: *Barbárok*; Nagy Lajos: *Január*.

Ennek a példaanyagnak helyeslése vagy helytelenítése máris a problémák közepébe visz. Hányféle fajtáját ismerjük a rövid prózai műnek? Ezek közül melyek a fontosabb változatok? Különböző történelmi korszakokban milyen változásokon ment át a novella? Melyek ezek közül a változások közül a lényegesek? Milyen lényeges alapvonások megváltozásában mutatkoznak meg? Vannak-e, s ha igen, milyen *novellatípusok*? Hogy viszonyul a magyar novella a világ-irodalom novelláihoz? Van-e ún. „modern“ novella? Miben áll a novella „modernsége“?

A kérdésáradat néhány alapkérdésbe torkollik: mi különbözteti meg a novellát a regénytől, lírától, drámatól? Milyen vonások jelentik e műfaj határait? Melyek sajátos erényei? Mi a novella egyáltalán?

Ez utóbbi gondolatokat közvetlenül Baránszky Jób László érintette. A novella műfajának megkülönböztető jegyeit az „érdekesítően újat közlő szándék“-ban és a „tárgyi jellegű előadásmód“-ban jelölte meg. Ezen belül, az irodalomtörténeti alakulás sorrendjében, a *novella* megjelölés eredetijét, a *klasszikus novellát* (Boccaccio) a „vonalas szerkezettel“, „kerek lezárással“ jellemezte (lásd Ambrus, Bródy, Móricz, Illés Endre); megkülönböztette ettől az *elbeszélést*, az *elidőző*, *kényelmes*, *lassú tempót* (Mikszáth, Krúdy);

nivalók közlésére. A gyógyulni jövő betegek zárt világa a beszélgetések és emlékezőkésések során kitágul, s a kor néhány fájdalmas problémája is felsejdlül a kisregényben, különösen a Kalapos figurája révén. Kár, hogy ez az izgalmas téma nem kerülhetett még inkább előtérbe, a kisregény középpontjába — így a nagy lehetőség csak részben vált valóra. A Bűdösgödör azonban jelenlegi formájában is jelentős kísérlet prózánkban. (Kriterion, 1970.)

Szemlér Ferenc

Évgyűrűk

Mesés dolog (mert szép is, érdekes is, de mérhetetlenül távoli) mindaz, amit az új Szemlér-kötet a két világháború közéről vagy éppen a második világháború hátvidéki életéből elénk tár. Maga a szerző „szorongva“ bocsátja útnak könyvét, melynek benső látásmódja „valójában a külső tárgyi világ jól-rosszul rája ráncigált és bizony sok gyűrődést vető takarója“. Mégis: az eredetileg az Erdélyi Enciklopédia kiadásában megjelent Más csillagon páratlanul friss lélektani kordokumentum, mert hitelesen és mindmáig gondolatébresztően mutatja be a Bukarestben tanuló első magyar diákgeneráció élményvilágát, kedves és ismerős nevekre hivatkozva. S érdemes volt az eredetileg Aradon 1943-ban kiadott (mára szinte ismeretlen) Hazajáró lélek gyermeknosztalgias múltidézését is feleleveníteni, mert egyszerűségbe rejtett bonyolultságával örök-művészi. A kisebb prózai írások közt tallózva szívesen találkozzunk a brassói székely kisemberekkel, Kosztolányi-reminiszcenciával, a székelyudvarhelyi

téka

diákemlékekkel, helikonista évődésekkel, egy csöndes geszvári Petőfi-ünneplés idézésével, s mindazzal a magánybeli monológgal, mely az Antonescu-rendszer fojtottságából is jövődövel biztat. Az 1930-tól 1944-ig terjedő írásgyűjtemény a költő prózájának lirai rejtjeleire, képzelgés és valóság kölcsönös tükröződéseire figyelmeztet, s mint a Romániai Magyar Írók-sorozat legújabb kiadványa könyvtáraink alapanyagába lép. (Kriterion, 1970.)

Tüskés Tibor

Vallomás a városról

Irodalmi rangú bedekker, szociográfia, mindvégig érdekes olvasmány egy nagy múltú és rohamosan fejlődő városról, ahol története van minden utcának, háznak, térnek, templomnak, amelyet magyar Athénnek nevezett Juhász Gyula, Németh László Raguzához hasonlított, Babits Mihály szellemi ébredésének, egész diákkorának szülőhelyéül vall, város, amelyet Márcus Zsigmond egyszerűen csak „csodálatos hely”-nek nevez: Pécs. Martin Ferenc figyelmet ébresztő illusztrációi szervesen, szinte kiegészítésképpen épülnek a szövegbe. (Magvető, 1970.)

Hargita Kalendárium 1971

Tudja-e Kolozsi Márton, a csikszeredai Hargita napilap kalendáriumának szerkesztője, hogy műfajilag Mikszáth Kálmán és Benedek Elek nyomában jár? Hogyne tudná, mikor ez a naptár a híres régiiek korszerű mása! Nem hiányzik a naptári rész a maga gazdasági emlékeztetőivel,

és kiemelte a „Kurzgeschichte”-t, „short story”-t, amely in medias res kezdődik, végződése nyitott, arabeszk-, illetve mozaikszerűen felépített (Böll, Hemingway, Faulkner, Kosztolányi, Nagy Lajos). Kilchenmann *Kurzgeschichte* című, 1967-es könyvére hivatkozott.

Ez a tipizálási kísérlet pusztán betekintést nyújt a felmerülő elemzési lehetőségek dzsungelébe, ahol nemcsak tudományágak módszereinek kombinálása, hanem az egyes kutatók leleménye, ötletessége is érvényesült. A novella hovartartozása, keletkezési ideje, azaz korszaka kétségtelenül szerepet játszik abban, milyen módon lehet legjobban „felmetzeni a művet” (Vitányi Iván szavai). A korstílus, ízlés hatása az alkotásokra, nyoma az egyes novellák „filozófiájának”, felfogásmódjának, hőseinek, a hősök viszonyának, magának a szerkezetnek alakulásában, több előadásban is szerepelt. Hallhattunk „szecesszióról” és a „szecesszió meghaladásáról”, Thomas Mann *Halál Velencében* című művének párhuzamáról a Krúdy-novella esetében (Fejér Ádám). A *Caligula* szerepelt példadarabként annak bemutatására, hogy a „XIX. század analitikus novellái”, azok „szigorú oksága” hogy bomlik fel s jelenik meg a kaotikus világgép, a „rendezetlenség” elve (Kelemen Péter). A négy novella csoportosítása, egymáshoz viszonyítása az elemzések során minduntalan felvetette azt a kérdést is: mennyire lehet megtalálni a mindenfajta novellára alkalmazható, azokat összehasonlíthatni képes megközelítési módot? S annak ellenére, hogy többször egy-egy vagy két kiválasztott novelláról hallhattunk csak részletes fejtegetést, általában a novella elemzési lehetőségének megoldása állt középpontban.

Így általában minden mű művészetpszichológiai megközelítésének esztétikai használhatóságát is feszegették a pszichológiai elemzések. Mérei Ferenc a Krúdy-novella finom, rejtett, de árnyalatnyiségében is lényegét sűrítő belső összefüggéseire mutatott rá a benne ábrázolt implikált pszichológiai mechanizmusok elemzése révén. Hogyan halmazza és oldja az érzelmi feszültséget a novellaszerző már címével, kezdő mondataival, egész építkezésével? Ezt vizsgálta Halász László, miközben a pszichológiai és esztétikai telítettség közti viszony számbavételének kérdését is felvetette, a Theodor Storm után „a dráma nővérének” nevezett novella-műfaj kapcsán.

Izgalmas elemzési lehetőséget kínál a szempont-változások („point of view”) gyakoriságának kiemelése, s még jobban ennek összefüggése a nyelvi stílus legfeltűnőbb jegyeivel — bizonyította Csetri Lajos. Az egyes novellákat különféle módon lehet szerkezeti egységekre bontani, s ezeknek az egységeknek belső viszonyai, összefüggérendszerük szintén az alkotás mélyére visz (Szávay István, Tamás Attila). Felfoghatjuk a műveket „egymásra következő helyzetek sorozatának” is, s elemezhetjük a helyzetekben előálló szereplő-viszonylatok szerint is, a narrátor fellépését is figyelembe véve (Návai Nikó). Maga a film-refordítás, a novella és film mint „két közlési (szemiotikai) rendszer” megkeresett „közös (univerzális) kategóriái”-val szintén érdekes, szabály-felismerésekhez vezető eljárásnak bizonyul (Horányi Özséb).

S evvel már az elemzési tolvajnyelvek küszöbére

értünk, ahol a kommunikációelméleti (szemiotikai) szempontok és szakkifejezések egyre nagyobb tért hódítottak a felszólalások, viták szokincseiben, gondolatcseréjében. Kifejezetten szemiotikai természetű elemzést Kelemen János mutatott be, de Tomis Carol, Terestyéni Tamás referátumai is a szemantika, a jelentéstan alapfogalmait használták fel. S ezzel: a jelentés síkjaival, összefüggéseivel elsősorban foglalkozó elemzés móddal érintkeztek a már 68-ban is fellépett kutatók: Szegedy-Maszák Mihály, Bernáth Árpád, Csuri Károly, Voigt Vilmos, Vitányi Iván — akik egy-egy eredeti szempontot alkalmaztak az elemzésben. A felsoroltakat az is összekapcsolja, hogy egy bizonyos egyéni kombinációval elemezték már a verseket, s most a novellákat is, s módszerük következetességéből azt lehet látni, hogy számukra a „metaforikus szerkezet“, illetve „időstruktúrák“, „motivumok“, „szegmentumszekvenciák“ szerinti vizsgálat egységes, egyre továbbépülő gondolatrendszer kifejtésének eszköze is.

Az utóbb említett eljárás módok a nyelvészet, stilsztika szakterületeivel is találkoztak. S a kifejezetten nyelvészeti, stilsztikai elemzések, melyek talán a legközvetlenebbül illetékesek, nemcsak jólismert pontosságukról, következtetéseik megbízhatóságáról tettek tanúságot (Gáldi László), hanem arról is, milyen nagy utat járt be, milyen mértékben gazdagította eszközeit a modern nyelvészet az utóbbi időkben. Mint már az előbb említett előadóknál, a nyelvészeti természetű referátumok esetében is megnehezítette az előadottak követését a terminusok használata. Mégis, a nem-nyelvészek számára szintén rendkívül hasznos megfigyelésekre és összefüggés-felismerésekre adott módot a stilsztikai térkép, a mondathosszság-vizsgálat, a leírás és egyenes beszéd arányának, alakulásának szempontjai szerint történő novella-elemzések sora (Kiss Antal, Szekér Endre, Zsilka Tibor, Pomogáts Béla, Benkő László).

Nem volt könnyű dolga a szimpozium eredményeit, tanulságait összegező Szabolcsi Miklósnak. Nem is fejezhette ki teljes megelégedését, hiszen a már változatos komplex célkitűzések, maga az úttörő-szerep, s hozzátehetjük: az előadóknak, vitázni kívánóknak egyaránt szükségesabbnak — eleve magában hordta a problémák javának kényyszerű nyitvahagyását.

De adott esetben maga a kezdeményezés, a novella-elemzés kérdéseinek, a lehetséges analízisek egy részének, a megoldási kísérleteknek sokfélesége, gazdag felvonultatása feltétlen nagyértékű. A tényleges „eredmény“, mint minden gondolatébresztő, szellemi folyamatokat elindító tudományos talákozódó, nem mérhető le közvetlenül. Akárcsak 68-ban, ismét az összegyűjtött teljes anyag kötetben való megjelenítése teszi csak igazán áttekinthetővé s írásokban, egyéni és közös műhelyekben tovább-folytathatóvá az itt elhangzottakat. Mindenesetre szellemi fölpezsdülésről tanúszkodott maga a légkör; a heves és csak elnöki szóval, órára hivatkozással félbeszakítható viták. Mindez a vendéglátó egyetem szervezését (Halász Előd, Bernáth Árpád) és az előadástól tartózkodó, ám szellemében, hivatkozásokban szüntelen jelenlévő Hankiss Elemért dicséri.

Széles Klára

van Székelykonyha, Törvényismertető, Névnapmutató, de gazdag az irodalmi anyag is (felvonulnak az innen származó írók az egész országból, élükön Fodor Sándorral, Kányádi Sándorral, Szemlér Ferencsel), tanulságos a helytörténet, nyelvészet, néprajz, turisztika, népművészet, ipar, gyógyászat hozzájárulása (Mikó Imre Hargita megye „szellemi térképét“ vázolja fel), s a szülőföld kultuszának e szép együtteséhez illő a néptörténeti megemlékezés: Vincze János nyilatkozata pártunk nemzetiségi politikájáról s a MADOSZ hagyományáról, melyet Bányai László is felidéz a Gyimesvölgye forradalmi 1934-es októberét ismertetve. Román (Sadoveanu, Argezi) és magyar (Tamási, Tompa László, Tomcsa) klasszikusok egy-egy jól válogatott írása mellett a mai megye bemutatása, rébuszok és „göbéságok“, sok gyakorlati tanács, amint ez már a kalendáriumhoz időtlen idők óta illik... s jólesik olvasnunk, hogy a példányszám 40 000. (A Hargita kiadása, 1970.)

Vámszer Márta

Finnugor összehasonlító nyelvészet

A finnugor nyelvhasználat történetével foglalkozó I. rész és a finnugor nyelvek kialakulásáról, valamint a rokon népekről szóló III. rész nem szakembereknek is érdekes olvasmány, hasznos volna át-dolgozni népszerűsítő kézikönyvnek. A magyar nyelv finnugor alapjai című, kifejezetten hangtani és alaktani összehasonlításokra felépített II. rész viszont a nyelvészkedő diákoknak sem könnyű olvasmány. Vámszer Márta nem-

csak egy „közönséges megtanulásra szánt” jegyzetet sokszorosított, műve tudományos igényekkel és megfelelő apparátussal fellépő szakkönyv: szemléltető ábrákat, részletes bibliográfiát és rövidítés-jegyzéket közöl. (Litografia Universităţii Babeş—Bolyai, 1970.)

Major Máté

Breuer Marcell

Századunk építészetének egyik legismertebb alakjáról készült a kismonográfia. A pécsi születésű Breuer Marcell Gropiusnál tanult, maga is a Bauhaus tanára volt, kilenc évig az amerikai Cambridgeben (Massachusetts) egyetemi tanár, azóta kizárólagosan a tervezésnek él. Elve az elfogulatlanság bármilyen feladattal szemben. Célja: „Nem az új, hanem az egyértelmű, a helyes, ami lehet új, de lehet régi is.” Egyik legismertebb munkája a párizsi UNESCO-székház, melynél Nervi a munkatársa. Újkeletű megbízásai közt egy Roosevelt-emlékmű terve is szerepel. A könyv 34 lap terjedelmű tanulmányát 63 fotó egészíti ki. A közkezdelt Architektúra-sorozat VII. kötete a Nervi-, Arkay- és Loos-monográfia, az Építészet és fénykép, valamint a Kozma Lajosról és Le Corbusier-ről szóló kötetek után. (Akadémiai Kiadó, 1970.)

Sergiu Verona

Armele și dezarmarea

Verona sajnálatos szerkezeti egyenetlenségekkel terhelt, de így is hézagpótló kompilációja nagyobbára a poszt nukleáris korszak leszerelési kronológiájának ismertetésére, jelentősebb mozzanatainak elemzésé-

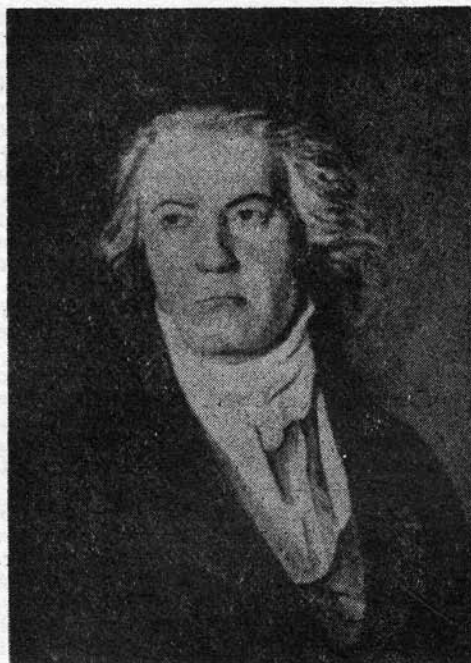
Számodra, szegény Beethoven, kívülről nem adódik szerencse; neked mindent saját magadban kell megalkotnod, csak az eszmék világában találsz barátokra.

FR. PRELINGER: Ludwig van Beethoven (Sämtliche Briefe und Aufzeichnungen I—V. Wien, 1907—1911.)

1770. december 16-án (vagy 17-én) született Bonnbán az európai zenekultúra egyik legzseniálisabb egyénisége, Ludwig van Beethoven. A kétszázadik évforduló alkalom arra, hogy felidézzük alakját, alkotásainak gazdag sorát, művészi hitvallásának sajátos, korában merésznek ható, alapvető jellemvonásait. Beethoven értékelésében az elmúlt két évszázad meghozta az ítéletet, kevés árnyalati különbséggel valamennyi kor a magáénak vallja műveinek mondanivalóját, szenvedélyes hangját, eszményeinek letisztult, zenei alkotásokba zárt, mindmáig elevenül ható kifejezését.

Beethoven alakja és munkássága az európai kultúra klasszicista szakaszának hatalmas erejű, szinte utolsó fellobbanása volt. Egyéni életének tragikumuma, valamint alkotó periódusainak állandóan előretörő lendülete szétfeszítette a klasszikus kereteket, és mélyen behatolt egy új stíluseszmeny érzelmi és gondolatvilágába: a romantikába. A klasszikus hagyományokon nevelkedett művész számára az új stíluseszmeny tudatos vagy ösztönös megközelítése az egyén felszabadulásának izgalmas harca volt. Beethoven munkássága e harcnak hiteles felidézője; állandó szenvedélyes valóságai, a kifejezőerő állandó fokozása eredményezik zeneje hatását, ma is hatalmas meggyőző erejét.

Megjelenéséig kevés alkotónak sikerült olyan nagymértékben beavatnia a hallgatót a mű születésének titkaiba, mint Beethovennek. A zenei kifejezőeszközöknek és a mondanivaló érvényre jutásának ez az állandó harca tartja elevenen a beethoveni alkotások hatását. A beethoveni világ belső törvényszerűségeinek megértéséhez feltétlenül szükséges felidézni a nagy elődök nevét, akik más alkotói elvek alapján állottak ugyan, de valamennyien bizonyos mértékig ugyanazt a zenei eszményt szolgálták. Palestrina, Bach és Schütz, a polifónia nagy mesterei, műveikben a polifón zenei gondolkodás legmagasabb csúcsaira jutottak. Mindhárom zeneszerző markáns egyénisége önálló stílusvilágot teremtett, amelyben világosan körülhatárolható, sőt meghatározható törvényszerűségek uralkodnak. Nem hagyható figyelmen kívül zenéjüknek elvont, „földöntúli”-nak nevezhető szelleme sem, amely még az egyházi követelmények tiszteletben tartásának árnyéka műveik hangulatában. Természetesen világosan felismerhető zenéjükben a jellegzetes nemzeti hangvétel, amelynek állandó jelenléte — nemcsak a kifejezetten világi, ún. laikus művekben — meghatározza a zenei alkotás hovatartozását. A köz-

téka

re szorítkozik, s csak a könyv néhány lapján csillannak fel azok a polemológiai lehetőségek, amelyek elmulasztását fájjaljuk. A könyv átlapozása után azonban valamiképpen csak kialakul az olvasóban a „beavatottság igencsak nagyon fontos érzete. Hiszen minden lehetséges nemzetközi tárgyalások közül a leszereléssel kapcsolatosak a legezoterikusabbak (egy kommentátor szerint a fegyverkezés tényei immár oly titkosak, hogy maguk a leszerelési főmegbízottak sem ismerhetik őket...); a „beavatás“ szándéka jó szándék; a titkolózás legvégső értelme a tapasztalatok szerint legtöbbször éppen az arzenálokban keresendő. (Editura politica, 1970.)

vetlen elődök, akik nagy hatással voltak Beethoven alkotói egyéniségének kialakulására, Mozart és Haydn (bizonyos értelemben Gluck is) már olyan egyéni zenei nyelvet beszélnek, amely messze eltávolítja őket az addig ismert zenei gondolkodásmódtól és kifejezéstől. Mozart esetében egészen egyedülálló jelenséggel találkozunk: rövid életében alkotott művei olyan öntörvényű és mérhetetlen gazdagságú világot alkotnak, amelyre sem azelőtt, sem azóta nem tud példát felmutatni a zene története. Ez a világ ugyanakkor minden szélsőséges és szenvedélyes volta ellenére a legtökéletesebb klasszikus eszmény harmónia-érzetét kelti. A zenei kifejezőeszközök Mozart kezén olyan tökéletes arányokkal rendelkeznek, mint maga a mondanivaló. Haydn esetében a mesterségbeli tudás önfeledt eufóriája tudatosan társul a naiv vagy grandiózus zenei elképzelések megvalósításával. Mozart és Haydn megindultak az egyéni mondanivaló legmagasabb szinten való megszólaltatásához vezető úton; mindketten merőben új, sajátos törvényszerűségekkel rendelkező stílusvilágot teremtettek.

Erről a pontról indult el Beethoven, amikor kezdeti, bonni sikerei után felkerült Bécsbe, ahol a német zene két legnagyobb mestere, Mozart és Haydn nevéből volt hangos a zenei világ. Ez a megfogalmazás egyáltalán nem túlzás, ha meggondoljuk, hogy a császári főváros valamennyi nemzetiség arisztokráciájának nemcsak politikai, hanem szellemi és kulturális központja is volt. Az arisztokrata családok egymással versengve gyűjtötték maguk köré a legjobb muzikusokat.

A fiatal Beethoven szívélyesen fogadják a művészetpártoló körök, annál is inkább, mivel a zenei

Perényi Imre

A város központja

Mint már a szerző néhány régebben megjelent műve, így A városépítés története (1961), a Településtervezés (1963) vagy A korszerű város (1967), ez az új kötet is a városépítészeti szakirodalmat gazdagítja. Három fejezete: a táj, a település és a városközpont; a városközpont rekonstrukciója; a városközpontok építése ma. A szép kiállítású, népszerűen írott szakkönyv a városok mai helyzetéből indul ki, amikor is a központok elavult maggá válnak az őket körülvevő modernebb tengerben, s átépítésük vagy korszerűsített megtartásuk, illetve teljesen új városközpontok létrehozása vált életűvé. A szerző szavait idézve: „Korunk urbanisztikai problémái közül talán a legbonnyolultabb a spontaneitás káros következményeképpen létrejött több millió lakosú településeknek, illetve településcsoportoknak fejlődését olyan

téka

irányba terelni, hogy többlépcsős, térben és funkcióban egyaránt megosztott központrendszer kialakításával lakosságuk életkörülményei legalább elvisselhetővé váljanak. A szerző ezekre a kérdésekre keresi a helyes választ. (Műszaki Könyvkiadó, 1970.)

André Gide

A pénzhamisítók

A nagy francia író — aki az „action gratuite” meghonosításával a regényirodalomban, „elképesztette a nyárspolgárt” — ebben az először mintegy fél évszázada megjelent regényében Freud és Bergson tanításait alkalmazza. Ifjú emberek lázadnak a könyvben hol tudatosan, hol ösztönösen azok ellen a konvencionális kapcsolatok ellen, amelyek a családi és társadalmi kapcsolatokat szabályozzák. Gide szívósan és éles logikával leplezi le a legkülönfélébb előítéleteket. Teljesen felbontja a próza megszokott formáit, és mintegy „in statu nascendi” mutatja be egy regény kialakulását. (Kriterion, 1970.)

Kende István

Forró béke — hidegháború

A diplomáciai kapcsolatok története 1945-től 1965-ig: az első kísérleti atomrobbantástól az Eisenhower-doktrína bejelentéséig. Az előszót helyettesítő szerzői megjegyzések jóelőre — s nagyon nyíltan — megkérdőjelezzik az óhatatlanul felmerülő további igények jogosultságát: ha „a legelmarasztalhatóbb hibát”, az Európa-centrizmust kényszerűségeként tudomásul vesszük — de csak azért, mert tudjuk, hogy szándékolt —, és a vizsgált évtized fő jellemzőit — a jelzett intencióknak megfelelően — az Egyesült Államok és a Szovjetunió egymás közötti diplo-

életben való tevékeny részvételéről ismert Waldstein gróf ajánlotta és vezette be. Elsősorban mint virtuóz zongorista tűnik fel, majd lassanként szerzeményei révén lesz a zenei élet legjelentősebb alakja. Hihetetlen improvizáló tehetsége a Mozartéval hasonlítható össze, akivel számos esetben összemérik adottságait. Három évi bécsi tartózkodás után, 1795-ben lép fel a Burgtheaterben, ahol második B-dúr zongoraversenyét adja elő, nagy sikerrel. Lassanként teljesen belemerül a nyilvános zenei életbe, színházi kísérőzenétől kezdve szimfóniakkal, versenyművekkel és általában a zene minden műfajában írott műveivel lép a nyilvánosság elé. Tragikus betegsége — a sükettség —, amely egyre jobban elhatalmasodik rajta a nagy krízis átélése után (heiligenstadti végrendelet), nem akadályozza meg sem a zenei gyakorlatban, sem a zeneszerzésben, hanem csak életmódján változtat gyökeresen. Egyre jobban magába fordul, hihetetlen energiája kontemplatív vonásokkal gazdagodik. Elérve a zenész társadalmi függetlenségét, polgári rangját, többé nem teszi ki magát a főúri pártfogóitól elszennvedett megaláztatásoknak.

Az alkotás Beethoven számára az anyaggal való hatalmas harc. Anyaga a zenei formák megtöltése a mondanivaló hatalmas feszítőerejével. Ebben a grandiózus harcban goethei magasságokat és rangot ér el a beethoveni tehetség és akaraterő. Minden zenei formát újjáalkot, szétőr, megtölti azokat új tartalommal, sőt, új zenei formákat teremt. A műfaj látszólag könnyedén, de a valóságban óriási harcok árán születik meg. Erről tanúskodnak mintegy 5000 oldalt kitevő vázlatai, témakeresései, feldolgozási kísérletei. Az ő kezén válik az opus valóban az alkotás hiteles megjelölésévé. Zenei gondolkodásának és egyúttal szerkesztésének sarkalatos elve a témák dualizmusa; vagyis két vagy több ellentétes hangulatú témát állít szembe egymással, és ezeknek az összecsapásaiból vagy kibékítéseiből születik meg a mű, amely mindig egy rendkívül magas színvonalú eszmét hordoz. A mű alapeszméje győzedelmeskedik a tétel vagy a tételek folyamán, klasszikus egyszerűségűnek tűnik az eszme diadalának zenei ábrázolása.

Témái roppant erőteljesek, a szerző minden lehető oldalról bemutatja a mű folyamán az alapvető zenei gondolat változatait. Ez a tematikus biztonság — amely majd a mű folyamán végtelen lehetőségeket tár fel — látomászerűvé teszi már az első pillanatban a mondanivaló lényegét. A látomás cselekménnyé oldása a legegyszerűbb zenei kifejezőeszközök igénybevételével történik. Ez azonban nem zárja ki a szerző által több partitúrán is megjelölt, fantáziaszerű megoldást. A zene élvezetét itt éppen a beethoveni képzelet kimeríthetetlen mozgékonyasága biztosítja, amely bátran letér a mozarti tökéletes arányok vagy a naiv haydni szemlélet útjáról. Beethoven kezében minden megoldás kivételes erejű és hatású lesz, merevségei együttvéve mégis a klasszikus arányok törvényeit szolgálják. Ez a sajátos zenei gondolkodás teszi oly rendkívülien élővé ma is muzsikáját.

A szerző funkcionálisan nyitva hagyja a felvetett problémák megoldását; felteszi a kérdést, és minden módon megkerüli a határozott válasz kimondását. Ezzel a módszerrel ő nyitja meg a romantika, az im-

presszionizmus, az expresszionizmus és a mai zenei áramlatok kapuit. Dramaturgiai szempontból vizsgálva ezt a módszert, a kérdés nyitvahagyásával a mű hangulata alapvetően megváltozik, lényeges lírai és drámai elemei felerősödnek, a szerkezet formanyelve feloldódik. Ez a magyarázata annak, hogy aki jobban ismeri a beethoveni képzeletvilágot, annak az utolsó opusokkal jelzett művek jelentik az igaz Beethovent; az nem a harcos, bátor muzsikust látja benne elsősorban, hanem azt, aki egyre magasabb régiókba emeli trilláival és aszimmetrikus dallamtöredékeivel a hallgatót. Beethovennél a témák valósággal „polgári” jellegű öitenek, olyan értelemben, hogy csalhatatlanul lehet tudni: egyik téma kérdez, a másik felel, az egyik felold, a következő elodázza a választ; ez a biztos „nyelvtani” megfogalmazása a zenei mondanivalónak teszi ékesszólóvá Beethoven minden művét két évszázad távlatában.

Beethoven zenei nyelve izig-vérig német, de érzékenyen fogja fel az erős, idegen hatásokat. Erről valának a gyakori verbunkos-ritmikai beütések, záratok, a skót dallamok nagy hozzáértéssel való feldolgozása, az olasz melódiaivilág gyakori, szinte vulkanikus erejű feltörése. Érzelemvilágának dantei gazdagsága a mai emberre is lenyűgözően hat. Az emberi lélek minden érzelmi megnyilvánulásának hangot ad muzsikájában, néha félelmetes biztonsággal világít meg rejtett lelkiállapotokat, amelyek műve idézhet elő a hallgatóban. Természetélménye tág teret kap műveiben, és mindig naiv népi hangulatokkal párosul. Jellemzőereje hősokeket idéz, nagy halottakat temet vagy sirat. Dallamainak érzékenysége a lírai valamástól a drámai deklamációig minden lelkiállapotot pontosan ki tud fejezni. A *IV. zongoraverseny* lassú tételének lélegzetállító zokogása, a *Hegedűverseny I. tételének* elmélyült meditalása, a *VII. szimfónia* tancos eksztázisa, a nyitányok antik hőseinek michelangelói tömörségű megelevenítése, a foglyok kórusának lázító feszültsége a *Fidelióban* és majdnem minden művéből a példába kívánczó lelkiállapot pontos meghatározása a zene történetének legnagyobb pillanatai közé tartoznak.

Beethoven a legtudatosabb alkotói munka fantáziaszerű lobogásával minden zenei műfajban újat teremtett, és minden műfajban bejárta az alkotás kínjainak minden pokolkörét. Erről vallanak hatalmas méretű ciklusai — 32 zongoraszonátája, 10 hegedű-zongoraszonátája, 9 szimfóniája, nyitányai, 5 gordonka-zongoraszonátája, 11 triója, 16 vonósnégyese, fúvósötösei, a zeneirodalom első dalciklusa (*An die ferne Geliebte*), zongoravariációi, zenekari táncai, dalai, kórúsművei, miséi — amelyek a zene történetének hatalmas pillérei. Ő kezdeményezi a mai értelemben vett programzene elveit, elindítva ezzel a romantika és impresszionizmus számtalan művének megszületését. Operája és utolsó szimfóniája a kiáltvány erejével hatnak az utókorra.

Tudjuk, hogy Beethovent foglalkoztatták kora szellemi, kulturális és politikai áramlatainak kérdései, és ennek minden esetben hangot adott műveiben vagy beszélgetéseiben. Tulajdonképpen ő az első, modern értelemben vett művész, aki magában hordja az alkotás minden képességét, és mint ilyen, tragikus hős;

téka

máciai kapcsolataiban ismerjük fel, a továbbiakban elismerőleg állapíthatjuk meg, hogy a szerző kifogástalanul tiszteletben tartotta saját — szigorú — játékszabályait. Persze, elképzelhető e korszak más szempontú, átfogóbb elemzése is. Amihez Kende műve is kitűnő kiindulásul szolgálhatna. (Kossuth Könyvkiadó, 1970.)

Tudor Dinescu — Andrei
Şandru — Constantin
Rădulescu

Cofraje glisante

A modern építészeti technika jelentős technológiai eljárásának szentelt, nemzetközi sikerű szakkönyv új kiadása. Első kiadását magyarra, болгарra és franciára is lefordították. A csúszószalag építési mód könnyű gépekkel és nehéz állványzat nélkül kialakított betonöntési technológia, amelynek a zsaluzat a közéje öntött betonfal vasába kapaszkodik, és gyorsan „mászik” tovább (2 emelet egy nap alatt). Az eljárás földrengésbíró szerkezetet hoz létre, s ezzel magyarázható a japán mérnökök érdeklődése is. Az első kiadás magyar fordítását Tanabe Shiro tokiói kutatómérnök angolra és japánra is lefordította, csupán belső használatra, mondván, hogy e könyv modernebb a náluk megjelenélnél. (Editura tehnică, 1970.)

Hermányi
Diénes József

Nagyenyedi Demokritus

A György Lajos szerkesztésében nálunk már 1943-ban részben megjelent híres anekdotagyűjteményt most új, szűkebb válogatásban, de a „ké-

téka

nyes" részek meghagyásával hozta nyilvánosságra Rohonyi Zoltán, bevezető tanulmányban értékelve az olaszlelki születésű, Nagyenyeden lelkészkedő H. Dienes Józsefet, aki a „síró Heraklitus” és a „kacagó Demokritos” jelképe alatt 1759 és 1762 között jegyezte le társadalmi és erkölcsi megfigyeléseit. Valóban nagy műveltség, ritka asszociációs készség, finom humor a szerző „lényege”, ráadásul „vérbeli író” is, aki 339 pergő történetében izesen szemlélteti kortársainak gyengéit, hiúságát, oktalanságát. A szemérmeseknek nem ajánlható olvasmány: a tollforgató pap saját szavai szerint mindent leírt, amit csak tudott, s „ha rosszak lesznek is nagyobbára, én róla nem tehetek...” A Téka-kötetet gondos Jegyzetszótár egészíti ki. (Kriterion, 1970.)

Mitológiai ábécé

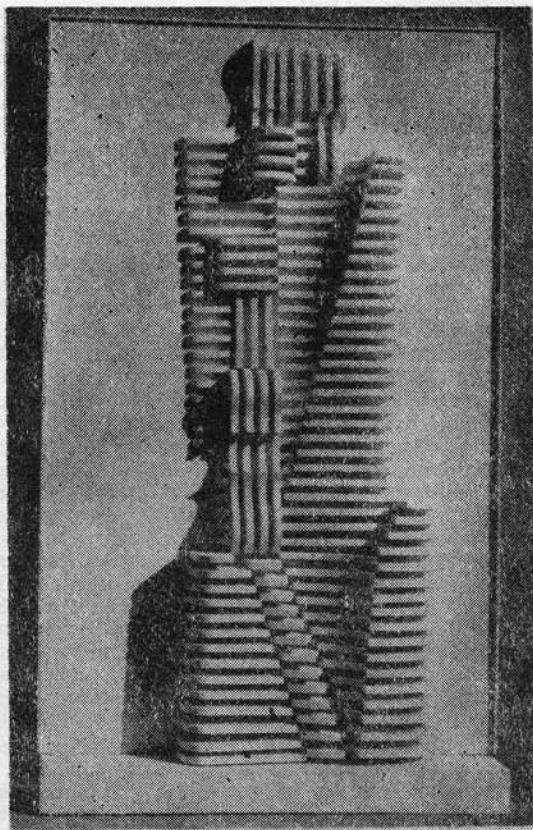
Kezdetben mindenütt víz volt. A teremtő istenek földet kiáltottak és megjelent a föld... A többiről szintén az istenek gondoskodtak. Így képzeltek el a mayák a világ teremtését. A mítoszok, az istenek hatalmas világa mindig érdekelte az embert: Zeus, Venusz, Gilgames, Noé, Brahma, Ozirisz, Wotan, Mitrász, Baál, Moloch népesíti be ezt az érdekes világot. A kiigazodás lehetőségének igénye jogos ebben az első látásra katólikus környezetben. A könyv lényeges segítséget ad ehhez. Világosan, áttekinthetően rendszerezve megtaláljuk egész Földünk legfontosabb mítoszait és mitológiai alakjait. A kötetben az egyes népekről, területekről szóló részek betűrendben követik egymást. A tájékozódást név- és tárgymutató segíti elő. (Gondolat, 1970.)

műveiben csak impulzust adhat korának, de annak égető nagy problémáit nem oldhatja meg. A maga részéről azonban véghezvitt valamit, amit kevés kortársának sikerült megoldania, az egyén és társadalom ellentmondásának kibékítését. De ez a megoldás magában hordozza életének nagy tragikumát: a magányosságot.

Beethoven öröksége a legnagyobb alkotóké, azoké, akikre büszke az emberi szellem. Öröksége az egész emberiség kincse, minden nemzet magáénak vallhatja. Életében fontos segítséget jelentett az Erdődy és Brunswick családdal való szoros baráti kapcsolata, akiknél több ízben is vendégeskedett Martonvásáron, illetve Budán. Életének egy ritka nyugalmas szakaszát töltötte barátaival között, és ez a nem jelentéktelen epizód még közelebb hozza hozzánk Beethoven alakját.

Munkássága — mint minden nagy alkotóé — véglegesen lezár egy korszakot, és elindít egy újat. Hatása alól még ma sem vonhatja ki magát egyetlen muzsikussal sem, hiszen műveiből tanulja meg a zenei kifejezés legfontosabb tudnivalóit.

Seres István

Kazinczy Gábor: Lány hegedűvel